

Ducháček, Otto

O užití strojů pro lingvistické účely

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1966, vol. 15, iss. A14, pp. [169]-173

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100461>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O UŽITÍ STROJŮ PRO LINGVISTICKÉ ÚČELY

Ve Francii jsou dva časopisy věnovány převážně otázkám týkajícím se využití strojů pro účely lingvistické, zvláště lexikologické a lexikografické. R. 1959 začaly vycházet *Cahiers de lexicologie* (Paris, Didier) a r. 1960 cyklostylovaný *Bulletin d'information du Laboratoire d'analyse lexicologique* (Besançon, Publications du Centre d'étude du vocabulaire français). Oba časopisy rediguje vynikající lexikolog Bernard Quemada.

Roku 1960 vyšlo I.—III. číslo Bulletin d'information, r. 1961 IV.—V., r. 1962 VI. Další čísla zatím nevyšla. Zato tiskem vychází *Traduction automatique*.

V I. svazku jsou informace o vybavení nově zřízené laboratoře lexikologické analýzy, o strojích, jimiž disponuje, o různých mechanografických prostředcích, zvláště o kartotéce mechanografických štítků a o možnostech jejího využití. Další informace se týkají úkolů této laboratoře, jejích cílů, prováděných i plánovaných prací a publikační činnosti. Byl pořízen index rýmů, index slov, jehož se užívá pro statistické práce, a lexikologický inventář obsahující mluvnická, sémantická a jiná fakta, a proto vhodný pro různé dokumentární průzkumy, zjišťování frekvence slov atd. — Popisuje se postup prací při perforaci štítků, systém perforace a její účel i využití. Pro snadnější pochopení jsou přiloženy ukázky perforovaných děrných štítků. Zajímavý, i když jistě diskutabilní, je Mitterandův návrh na mechanografický popis gramatických forem.

II. svazek je věnován výlučně problémům mechanografického popisu. Vedle Mitterandových informací o názorech Gougenheimových a Chevalierových je této problematice věnován podnětný článek H. Bonnarda a obsáhlý velmi dobře promyšlený a přehledně utříděný návrh A. J. Greimase, zabývající se problematikou slova, sousloví, morfologických tříd, kategorií a paradigmát a otázkou kodifikace.

V III. svazku jsou vedle referátu o kolokviu konaném v srpnu r. 1960 v Besançonu o mechanografické klasifikaci a inventáři otištěny dva významné články. V prvním podává H. Bonnard podrobný a dobře zdůvodněný návrh na kodování gramatických kategorií, polemicky zaměřený proti koncepci Greimasové a doplněný kodovacími tabulkami, zcela odlišnými od těch, které na základě Greimasova pojetí vypracoval K. Heger (jsou připojeny ke zprávě o výše zmíněném kolokviu). Druhým příspěvkem jsou Gougenheimovy tabulky, jejichž účelem je přehledně utříditi a charakterizovat jednotlivé slovní druhy. Jsou doplněny drobnými vysvětlujícími poznámkami.

IV. svazek obsahuje informace o chystaném mezinárodním kolokviu o využití mechanizace v lexikologickém bádání. Quemadův francouzsko-vlámský index k slovníku N. de Berlaimont s intruktivním úvodem o užití mechanografických prostředků při přípravě lexikografické dokumentace a konečně informace o pracích besançonské laboratoře lexikografické analýzy a o publikacích Centre d'Etude du Vocabulaire Français.

V. svazek přináší tři práce posluchačů: Velmi zajímavá a podnětná je sémanticko-stylistická studie J. Pignaulta „Le vocabulaire d'Arnolphe dans «L'école des femmes» de Molière“. Spolehlivé a systematické „Recherches sur le vocabulaire de la critique de jazz en 1960—1961“ společně vypracovali K. H. Heinz, G. Handschuh,

H. von der Heide, W. Kraus a D. Weidanz. Velmi poučné jsou také „Observations sur l'usage contemporain du mot 'style'“, které za spolupráce R. Reimannové napsal H. Schödel.

VI. svazek je věnován studiím statistickým. R. Moreau v závažném článku „Initiation à la méthode statistique en linguistique“ pojednává o tom, co je třeba zjišťovat, jak sbírat materiál a excerpovat, jak analyzovat a interpretovat zjištěné skutečnosti, jak užívat zákona pravděpodobnosti a jaká je užitečnost hypotéz. A. Verglas ilustruje svůj článek „Remarques sur la relation entre rang et fréquence des lettres en français“ četnými tabulkami a grafickými obrázky.

První ročník *Cahiers de lexicologie* obsahuje Greimasův článek „Les problèmes de la description mécanographique“, Quemadovu informační stať o mechanizaci lexikologických inventarů, Wexlerův příspěvek „Le fond Pougens“ a bibliografii lexikologických prací.

V druhém ročníku P. Imbs velmi instruktivně referuje o chystaném velkém historickém slovníku francouzského jazyka, který bude s využitím strojů zpracován na základě několika set miliónů (!) excerpt. Toto monumentální dílo bude rozděleno podle vývojových etap na pět samostatných částí, v nichž bude o jednotlivých slovech pojednáno v abecedním pořádku, ale formou monografií a s odkazy na ostatní části, ve kterých bude příslušné slovo figurovat. Dobře je již dnes promyšlen postup prací. úloha redaktorů i řešení nejrůznějších problémů, které vyžaduje realizace podobného díla. Bude přihlíženo k syntaktickým, sémantickým i jiným vztahům mezi slovy, takže se chystaný slovník stane skutečnou lingvistickou encyklopedií. Pak pojednává Imbs o lexikografické definici slova; musí být „sociolingvistická“, ne encyklopedická; je nutno uvést okolnosti, prostředí, dobu a kulturně-historický kontext, za nichž má slovo ten nebo onen význam; je třeba uvést i zeměpisné rozšíření slova a bylo by užitečné i srovnání s cizojazyčnými ekvivalenty. — F. de Tollenaere v úvaze „Lexicographie alphabétique ou idéologique“ polemizuje s Wartburgovým a Halligovým *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie*, uznává vyšší cíle a větší možnosti vědeckého využití slovníku pojmového, ale zdůrazňuje naproti tomu větší praktickou použitelnost slovníku abecedního, a hodnotí nové možnosti dané strojovou technikou. — Gougenheimova studie „La statistique linguistique et l'histoire du vocabulaire“ se týká několika sloves a jejich funkčního využití ve staré francouzštině. — Závažný je Greimasův příspěvek „Idiotismes, proverbes, dictons“. Autor klasifikuje různé rozdíly mezi jednotlivými jazyky: morfosyntaktické, vyjádřené formou (např. flexí nebo slovosledem) nebo gramatickou kategorií (např. rodem), a sémantické (např. idiomatické). Rozeznává idiomy mezijazykové a vnitřně jazykové, které dělí na frazeologické (typ *pomme de terre*) a „connotés“ (typ *plancher des vaches* „pevná půda, souše“), v nichž se významy jejich komponentů již ztratily. Pojednává o volných i pevných slovních spojeních, o příslovích a průpovědích, o jejich archaickém charakteru i o různých jiných formálních příznacích. — J. Dubois se na základě neutralizace fonologické zabývá neutralizací morfologickou v „Les notions d'unité sémantique complexe et de neutralisation dans le lexique“. — B. Quemada pojednává v článku „L'inventaire des dictionnaires bilingues“ o otázkách lexikografické dokumentace. — J. Štindlová v „Sur le classement inverse des mots et sur ce qu'on appelle 'dictionnaire inverse'“ informuje o slovnících, v nichž jsou slova sice řazena abecedně, ale ne podle začátku, nýbrž podle konce. Ukazuje na možnosti využití tohoto druhu slovníků v jazykovědě. Informuje také, jak lze k jejich sestavení použít elektronických strojů. — R. Klapenbachová referuje o užívání perforovaných lístků při sestavování slovníku sou-

časné němčiny („L'emploi des cartes dans le dictionnaire de la langue allemande contemporaine“). — Z informativního článku „Essais de classification lexicographique“ se dovidáme, jak se používalo mechanografických strojů a systému perforovaných štítků při přípravě desetisvazkového *Grand Larousse encyclopédique*, který je právě vydáván. Přípravou k němu byly mikroglosáfe pořízené 700 odborníky. V nich jsou sebrány odborné termíny různých odvětví. Při tomto postupu práce bylo pro jediné slovo pořízeno namnoze několik štítků, např. 40 pro *fer*. Na 50 stranách zmíněného článku jsou uvedeny tabulky použité mechanografické klasifikace.

V 3. ročníku byly otištěny přednášky přednesené v Besançonu r. 1961 na kolokviu o mechanizaci v lexikologickém bádání. B. Quemada pojednal o obtížích úpravy dosavadních strojů pro lingvistické účely, o jejich rentabilitě a rychlosti, jakož i o budoucích perspektivách mechanografické metody. C. Puechavy informoval o užívání štítků s marginální perforací, X. Rime o novém přístroji pro třídění perforovaných štítků, J. Poyenová o mechanografických a elektronických materiálech, M. Braffort o využití elektronických strojů k lingvistickým účelům, B. Quemada o pracích Laboratoire d'Analyse Lexicologique, jejímž je ředitelem, R. P. Busa o pracích Centro per l'automazione dell'analisi letteraria, P. J. Wexler o programu výzkumu lexikografického semináře manchesterské university, J. Štindlová o projektu mechanizace inventáře technických a speciálních termínů, C. Dubois o mechanografickém třídění hesel a vůbec o práci na Grand Larousse Encyclopédique, A. Pfeffer o mechanizaci při přípravných statistických pracích „základní němčiny“ (grunddeutsch), P. Rivenc a G. Gougenheim o přípravě všeobecného vědeckého slovníku, G. Hübner o mechanografické excerpci 3. svazku Goethovy „*Farbenlehre*“, F. de Tollenaere o lexikografické dokumentaci, B. Quemada o lexikografickém inventáři se zřetelem k pracím na „*Thesaurus national*“, R. P. Busa o analýze homografií a flexivních forem, R. Moreau o pojmu frekvence v lingvistice, H. Mitterand a J. Petit o tom, jak lze při jazykovém i literárním studiu textů s prospěchem užívat indexů pořízených besançonským Centre d'études du vocabulaire, P. J. Wexler o „grammatice“ klasického alexandrinu, J. C. Gardin o mechanizaci některých výzkumů na základě předběžné analýzy textů, E. de Grolier o dokumentaci a lexikologických studiích, M. Lévery o lexikologických aspektech dokumentace, B. Pottier o přípravných lexikologických pracích pro automatický překlad a J. Froger o textové kritice a jejích úskalích.

4. svazek (1964 — I) vyšel sice s nezměněným názvem, ale přibyl podtitul „Revue internationale de lexicologie générale et appliquée“. Obsahuje šest velmi závažných článků a obsáhlou bibliografii lexikologických prací za léta 1959—1962. — J. Dubois se snaží aplikovat na lexikologii moderní metody užívané ve fonologii a morfologii v studii nazvané „Distribution, ensemble et marque dans le lexique“ Upozorňuje mimo jiné na to, že *je, me a moi* jsou invarianty téže formy *x*, která se v nich realizuje; ukazuje, že *casser* je bezpříznakovým členem, kdežto *briser a rompre* příznakovými členy synonymické skupiny; pojednává o různých distribucích sémantických invariantů adjektiva *cher* a o kombinatorních možnostech členů několika synonymických skupin. — A. J. Greimas v článku „Les topologiques, essai de définition d'une classe de lexèmes“ vrhá nové světlo na klasifikaci neohebných slov a zvláště adverbíí z hlediska kritérií morfologicko-syntaktických i sémantických. Zaměřuje se pak speciálně na problematiku adverbíí místa a času.) — L. Guilbert ve stati „Les antonymes“ odlišuje u antonym protiklady ryze sémantické od sémanticko-tvarových (u antonym tvořených negací nebo protikladností prefixů). Snaží se o stanovení

dílčích „systémů“ morfo-lexikálních založených na protikladech binárních, včetně privativních. V některých případech se nám však nezdá správné mluvit o protikladech, a tím méně ovšem o antonymech (např. *molécule* — *macromolécule*). Také je problematické mluvit o binárnosti, máme-li celou řadu prefixů (*mono-*, *bi-*, *tri-* ... *multi-*, *poly-*). Ačkoliv sám uznává spornost některých svých tvrzení, věří v existenci morfo-lexikálního systému opozic. — J. Peytard sleduje v článku „Motivation et préfixation: remarques sur les mots construits avec l'élément *télé-*“, jak se rozmáhá tvoření slov, jejichž první částí je řecká složka *télé-*. Ukazuje, že s tím souvisí jednak její „prefixalizace“, jednak vznik celých skupin slov odvozených od rozšířených základů, např. *télé-vis-*, *télé-phér-* apod. — J. Phal se ve studii „Les groupes de mots“ zabývá problematikou sousloví z hlediska mechanografické analýzy. Studuje vztahy mezi různými typy sousloví v jazyce obecném a v řeči odborné, pojednává o kritériu komutace, překladau a ortografické normy a informuje o stanovisku Centre de Recherche et d'Etude pour la Diffusion du Français, rattaché à l'École Normale Supérieure de Saint-Cloud. — Zajímavý a dobře dokumentovaný je článek P. J. Wexlera „On the grammetrics of the classical alexandrine“. — Velmi užitečná je 54stránková první část bibliografie lexikologických prací (i českých). 22 stránkové dokončení je v následujícím 5. svazku. Již v 1. svazku r. 1959 vyšla bibliografie (méně důkladná) lexikologických prací předcházejících pěti let. Ve 4. svazku je otištěn napřed 10stránkový index této starší bibliografie a pak bibliografie za léta 1959 až 1962. Jako hesla fungují slova, jichž se týkají uváděné práce (*abbé*, *abominable*, *absence*...; *adverbes de lieu*, *anglicismes*...), studované jevy (*analogie*, *aphémie*...), vědní i jiné obory, o jejichž terminologii jde (*agriculture*, *anthroponymie*...) atd. Řazení je tedy praktické, přehledné. Celkem je uvedeno 973 prací.

5. svazek (1964 - II) obsahuje, kromě dokončení bibliografie, o níž jsme právě referovali, devět článků. — J. Dubois ve studii „Représentation de systèmes paradigmatiques formalisés dans un dictionnaire structural“ studuje relevantní binární protiklady u dvojice typu *matin* — *matinée*, jejich funkci a distribuci ve světě a jejich rozvíjející členy. — A. J. Greimas v pojednání „La signification et sa manifestation dans le discours“ zkoumá vyjadřování prostorovosti a rozměrnosti a snaží se nalézt sémické dílčí systémy. Rozlišuje morfolexémy, lexémy, paralexémy a syntagmata a jejich vztahy zkoumá na podkladě sémů, obsažených v jejich významovém obsahu. — Z oboru matematické lingvistiky je článek C. Mullera „Longueur moyen du mot dans le théâtre classique“, v němž autor užívá také statistické metody. — Některými otázkami aplikované lingvistiky se zabývá F. Deloffre ve stati „A propos de l'utilisation des inventaires mécanisés pour les études stylistiques appliquées aux XVIIe et XVIIIe siècles“. — A. Gosse zjistil přesnou dataci vydání jednotlivých sešitů Littrého slovníku („Pour dater la publication des fascicules du Littré“). — H. Meschonig ve studii „Essai sur le champ lexical du mot *idée*“ podrobně analyzuje významy a významové odstíny slova *idée* a deseti dalších sémanticky s ním příbuzných slov, a to v souvislosti s jejich užitím v singuláru nebo v plurálu, se členem určitým, neurčitým, dělivým nebo bez členu, jakož i s různými jinými determinanty a rozvíjejícími členy. Stanoví 16 typů syntagmat, v nichž studovaná slova mohou figurovat (ne však všechna slova ve všech typech syntagmat, což přesně stanoví a ilustruje doklady). Ukazuje, že význam závisí na tom, v jakém typu dané slovo figuruje, ale soudí, že význam není ovlivněn kontextem, nýbrž naopak vylučuje realizaci určitých virtuálně možných spojení. — P. J. Wexler je autorem zajímavé onomasiologické studie o francouzských pojmenováních brzdy („Frein, the meaning of the vehicle-brake“). — M. Launay se zabývá nejen z hlediska lexikologie, ale také

historie a dějin literatury, myšlení a filosofie, slovy z okruhu politiky a náboženství v Rousseauových „*Rêveries*“ („*Vocabulaire politique et vocabulaire religieux dans les Rêveries*“). — J. R. Rey-Debove podává v článku „*Métropolitain et métro*“ historii vzniku pařížského metra a jeho pojmenování, pojednává o významech slova *métropolitain*, jeho grafice, frekvenci a konkurenčních synonymech.

6. svazek (1965 — I) obsahuje osm příspěvků. K. Togeby se v úvaze „*Grammaire, lexicologie et sémantique*“ zabývá vzájemným poměrem těchto tří lingvistických disciplin a předpoklady sémantické analýzy. — G. Mounin vykládá v „*Essai sur la structuration du lexique de l'habitation*“ své názory na klasifikaci a hierarchizaci francouzských výrazů týkajících se obydlí a ukazuje, jak odkrývat strukturu slovní zásoby a zvláště jejích empiricky delimitovaných částí na základě významových distinktivních rysů. — M. Coyaud v článku „*Transformations linguistiques et classification lexicale*“ podrobuje kritice americkou transformační teorii. — Kvantitativní lingvistickou a zvláště lexikální statistikou se zabývá Ch. Muller ve stati „*Du nouveau sur les distributions lexicales: la formule de Waring-Herdan*“. — Ve svém článku „*Sur quelques problèmes de l'antonymie*“ se snažím nově a přesněji definovat antonymii, rozlišuji a klasifikuji různé typy antonym, zkoumám vztahy mezi skupinami antonym a synonym a vliv vnějších faktorů na vznik nových antonymických spojení. — A. Rey v „*A propos de la définition lexicographique*“ pojednává o obtížích spojených s přesným definováním lexikálních jednotek. — M. Höfler uvádí a komentuje slova, která do Blochova-Wartburgova *Dictionnaire étymologique* nebyla pojata nebo o kterých nebylo pojednáno dosti úplně nebo správně. — F. Tollenaere podává informace o chystaném historickém slovníku německého jazyka. Kromě toho jsou v tomto čísle uveřejněna resumé přednášek A. J. Greimase, B. Pottiera a R. Barthesa, pronesených v Centre d'Historie et du lexique politique na kolokviu věnovaném problémům lexicologie a sémiologie.

Domníváme se, že i z této stručné zprávy je zřejmé, že oba časopisy nejen dobře informují o možnostech využití strojů pro jazykovědné práce, ale také pohotově referují o pracích, které již byly novými metodami vykonány nebo jsou v proudu, k jakým zkušenostem se dospělo a jaká další zdokonalení by bylo možno realizovat. Kromě toho *Cahiers de lexicologie* ve stále větší míře uveřejňují i práce, které sice nesouvisí přímo s mechanografickými metodami, ale představují nejpokrokovější tendence v současné lexicologii.

